

Âkif Emre: Allah Müslümanlığımızı İdrak Etmeyi Nasip Etsin!”

Söyleşi: İsmail KILIÇARSLAN

“Âkif ağabey, hoş geldiniz.”

“Hoş bulduk.”

“Aslında sizi ekranlarda çok göremiyoruz. Ama kırmadınız, lütfettiniz, geldiniz, çok teşekkür ederiz. Biz böyle işte ağabey, açık havada zuhurata tabi olarak, birazdan kedimiz de gelir inşallah. Dün aynı anda hem yağmur yağdı hem epey sert bir güneşle imtihan olduk hem çok sert bir rüzgâr burada, zuhurata tabi bir mekânda, zuhurata tabi sohbetler etmenin telaşındayız. Nasılsınız, iyisiniz değil mi?”

“Sağ olun, Ramazanı yaşamaya çalışıyoruz işte. Yani geçen hafta müthiş bir sıcak vardı İstanbul’da, şikâyet ediyordu arkadaşlar, ‘Nasıl geçecek?’ diye, ben de Ramazan geliyor, serinler dedim. Çünkü yıllardır hep tecrübe etmişimdir, Ramazan geldiğinde birden bire havalar değişir.”

“Ama anladığım kadarıyla, orucun dokunmadığı insan deseler, sizi tarif edeceğiz, oruç maşallah hiç...”

“Fiziki olarak evet, şükür, ama manen dokunmuştur inşallah.”

“Manen hepimize dokunmasını umut ediyoruz tabii ki, dokunmuştur da inşallah. Peki, ağabey, bugün istedik ki sizinle epeyce üzerinde çalıştığınız bir meseleyi müzakere edelim. Avrupa’da İslâm meselesini konuşalım ve üç temel çerçeve çizelim. İlk önce, tarihi olarak Avrupa’ya İslâm nasıl sızmış ve nasıl oralarda neşvünema bulmuş? İkincisi, Avrupa’daki Müslümanların, Avrupa’da kurulan İslâm devletlerinin, Avrupa’da yaşanan İslâm tecrübesinin insanlığa, İslâm medeniyetine, İslâm kültürüne katkıları ve bugünkü durumu konuşarak bir Avrupa ve İslâm dosyası çıkartmış olalım. Böylelikle meselenin evveline giderek başlayalım ağabey sohbete. Nasıl oluyor da Avrupa’ya ilerliyor İslâm ve nasıl sızıyor? İlk sızış ve sonra oraya yerleşme meselesi, o kültürü yerleşik hale getirme meselesi nasıl oluyor, nasıl ilerliyor?”

Avrupa Fikri Hikâyesi

“Tabii önce Avrupa neresi, onu[n] [çerçevesini] yapmak lazım. Normal coğrafi bilgilerimizle baktığımızda, işte Asya’nın uzantısı bir yarımada’dır Avrupa. Fakat dünyaya o kadar ben merkezli bakar ki Avrupalılar, ayrı bir kıta yapmışlardır orayı. Yani Hindistan büyüklüğünde bir yerdir aslında. Hindistan sonuçta bir kıta falan değildir, Asya’nın güney ucudur. Avrupa da Asya’nın Avrasya dediğimiz batı ucudur. Fakat bunun Avrupa fikri dediğimiz hikâye[ye evrilmesi] zaman içerisinde Hristiyanlık, Yahudilik, Roma, Yunan derken, bugünkü Avrupa dediğimiz bir hikâye[yi] [ortaya] çık[ard]ı. Tabii İslâm’la ilişkisi, Avrupa’nın kalıcı ilişkisi Endülüs’ten başlıyor. Sicilya’da var tabii, ama esas [belirleyici] Endülüs’tür. Endülüs hâlâ o kadar [belirleyici] ki, Avrupa

kimliğinde İslâm'la özdeşleşen bir şehir. Ki Napolyon'un bir sözü var: 'Avrupa Pirenelerden başlar.' diyor. Yani şu andaki İspanya'yı Avrupa saymıyor. Burada evet, Latin dokusunun da etkisi var, ama daha çok İslâm etkisinden dolayı dışlanır. Buradan bakacak olursak iki uçtan Avrupa'nın Müslümanlıkla bir tanışması var. İlki, batı uçta Emevi ve Endülüs etkisi Paris'e kadar gelip, işte sonuçta İber Yarımadası'nda sekiz yüzyıllık bir maceradır. İnsanlık tarihinin gördüğü en muhteşem deneyimlerden biridir. İkincisi, doğudan gelen Osmanlı deneyimiyle, işte Viyana'ya kadar varan ve 600 yıl, 700 yıllık bir Yahya Kemal'in, 'Yedi yüz yıllık hikâyemizi dinlemiş ihtiyaç çınar'dan dediği bir hikâye var orada da. Dolayısıyla bu iki uçtan bakmak lazım. İkisi farklı bir deneyim, her yönüyle farklı. Aynı medeniyet havzasından beslenen, farklı tecrübeleri ortaya koyan, farklı yansımaları olan iki tecrübe. Endülüs'te bugün Müslümanların varlığı yok. Evet, kültürünü ve mimarisini her şekilde hissedebilirsiniz. Hatta İspanyol kimliğinde bir arkeolojik kazı yaptığınızda, Endülüs'ün etkilerini görürsünüz. Vardır çok ciddi biçimde ama yaşayan bir din, bir medeniyetin sürekliliği anlamında bir şey yok."

"Var olan da müzeye dönüşmüş gibi."

"Evet, bir tür açık hava müzesi. Ama İspanyol kültürü içinde erimiş bir yapı var. Azınlık olarak Müslümanlar elbette var, ama doğuda daha farklı bir deneyim var. Siyasal olarak Osmanlı tasfiye edildi, ama orada İslâm'ın yerli unsurları hâlâ varlığını koruyor İslâm unsuru olarak. Ama kültür, mimari, gelenek o ayrı bir bahis. Eğer insan unsuru, toplumsal boyutunu [dikkate alacak] olursak doğuda, Balkanlar'da hâlâ bütün oryantalist söylemin, işte İslâm geldi ve gitti, burayı işgal etti ve gitti [şeklinde] değil. Bugün Balkanlar'ı konuşacak olduğumuzda, İslâm konuşulmadan Balkanlar'ın ne siyasi, ne tarihi, ne de geleceğe dair bir tasavvuru konuşulamaz. Çünkü Müslümanlık hâlâ oranın yerli unsurlarıdır. Boşnak vardır, Arnavut vardır, Torbeş vardır, işte Pomak vardır. Bir sürü yerli unsurlar var."

"Çingene Müslümanlar var."

"Çingene Müslümanlar vardır, dolayısıyla doğuyla batının tecrübesi farklı farklı mecralarda gelişti, ama şunun altını çizmek lazım. Bugün İspanya dediğimiz olgu kimliği, İspanyol kimliği Reconquista'dan sonra oluşan bir şey ve 500 yıllık bir maceradır. Müslümanların 711'den 1492'ye kadar 800 yıllık bir tarihi var. Hâlâ Müslümanların orada kaldığı, hüküm sürdüğü süre kadar İspanyalıların öyle bir hâkimiyet zamanı bile yok. Dolayısıyla esas yerli unsur neydi, kimdi denildiğinde aslında bugün İspanyol entelektüellerin, tarihçilerin de tartıştığı Müslümanların oradan sürülmeleri. Evet, askeri olarak geri çekildiler, ama orada bir Müslüman nüfus kalmıştı. Onların sürülmesi, asimile edilmesi, engizisyonlar falan, dolayısıyla onların aslında bir İspanyol kimliğini reddi, kendi reddedişleri üzerinden de okunması gerektiğine dair tartışmalar var."

Galip, Mağlubunun Mukallidi Durumunda

"Nasıl bir tecrübeydi Endülüs tecrübesi?"

"Endülüs uzmanı değilim. Tarihçilerin alanına girip, medeniyet tarihçilerine -bu konuda çalışanlar var-haksızlık etmek istemem, ama kendi alanımda ilgilerim. İşte gözlemlerimle baktığımızda, belirgin bir biçimde tebarüz eden bir şey var. Bir kere orada, İslâm medeniyeti çerçevesi içinde çoğulcu bir yapının hayat bulabilmesi, -bu ikincil bir şey aslında- ama bütün bu çoğulculukları o çerçeveye dâhil ederek düşüncede,

sanatta, edebiyatta, bilimde, mimaride tam manasıyla çok özgün, farklı bir medeniyetin açılımı yaşandı. Yani benzeşmeler var ama başka coğrafyada. İşte Kuzey Afrika’da, Mağrip’te niye olmadı da Endülüs’te oldu bu? Bu çok ilginç bir şey... Çok özgün bir şey... Çünkü kendine güveni olan her medeniyet farklı birikimleri, farklı medeniyet deneyimleriyle temasa geçmekten korkmaz, çekinmez. Onlarla alışverişe girer ve İslâm medeniyeti gerçekten orada, kendine özgüven içinde olduğu için yerli birikimlerle de temasa geçmekten çekinmediği gibi, yerli insan unsurlarını da kendi içine katarak büyüttü, zenginleşti. Tabii esas olan İslâm’ın o insanın fitratıyla uygun bir şekilde neşvünema bulma imkânının sağlanmasıdır.

Mimari çok bariz, yani bugün hâlâ gidenleri şaşırtacak derecede mimari özelliklerin hâkimiyeti var, etkisi var. Hatta Güney Amerika’ya kadar bu etki var. İlk kolonyal yapıların hemen hemen hepsi Endülüs etkisiyledir. Hatta yine İspanyollarla kıyaslayarak karşılaştıracak olursak, askeri olarak galip durumda olan Katolikler, ele geçirdikleri İslâm şehirlerinde kültürel olarak, düşünsel olarak, mimari olarak mağlup durumdaydılar. En basit örneklerinden biri, meşhur El-Kazar Sarayı’nı yaptıran bir Katolik kraldır. ‘El-Hamra’nın aynısını istiyorum.’ diyor. Şimdi galip mağlubunun mukallidi durumunda. Tarihte çok az görülen bir şeydir bu, galip mağlubunun mukallidi durumunda.”

“Ama yüksek bir estetik düzey.”

“Kesinlikle, yani çoğulculuk diyorsunuz, bir taraftan da tabii.”

“Hani İslâm düşünce tarihine, felsefe tarihine Endülüs’ün yaptığı katkı da muazzam galiba, değil mi?”

“Zaten bunu Avrupa’ya katkısı üzerinden okumak yanlış tabii. Avrupa’ya ne kattı? Bu çok özür dilemeci bir şey. İşte Endülüs, Avrupa’ya katkı yapmasa ne olur? Yani Avrupa’nın sorunu, 1492’de Gırnata düştüğünde, ki 1492 dediğimiz tarih Rönesans Avrupa’sı, artık başlamıştı ve hâlâ o meydan duruyor. Meydanda yüz binlerce kitabı toplayıp yaktılar. Sadece Arapça buldukları hepsini, tıp kitaplarını ayrı koymuşlar. Şimdi böyle bir Avrupa’dan bahsediyoruz. Avrupa’nın ayıbı o, o ayrı bir şey. Ama İslâm medeniyetine Endülüs’ün etkisi nedir, burayı konuşmamız lazım ama konu Avrupa ve İslâm olunca ister istemez karşılaştırma yapılıyor. Şöyle bir baktığımızda, İslâm düşünce geleneği içinde bütün ekolleriyle birlikte, İslâm düşüncesinin bütün ekolleriyle ve İslâmî ilimlerin de bütün disiplinleri de dâhil olmak üzere hemen hepsinde güneş çapında devasa isimler oradan çıkmış. Yani İbni Rüşd’den İbni Arabî’ye kadar bakılır. Hemen ilk akla gelecek pek çok isim var. Dolayısıyla bu uzun vadeli de, çok dehşetli bir etkisi oluyor. Tabii biz bugünkü coğrafya algımızla düşündüğümüz için orada Endülüs diye bir yer var, yalıtılmış bir yarımada, burada da başka bir İslâm, öyle değil. Tabii İbni Arabî oradan kalkıyor, Şam’da vefat ediyor. İbni Rüşd, İbni Haldun, işte hepsinin hayatı çok çok farklı yerlerde. İslâm dünyasının kendi içinde muhteşem bir akışkanlığı var. Ticari ve kültürel, her anlamda bir akışkanlık var. Mesela, biz de bu anlamda, şimdi aklıma geldi, yapılan yapılmamış, çok eksik şey var. Endülüs medeniyetinin Osmanlı’ya etkisi nedir mesela?”

“Muazzam bir çalışma alanı.”

“Çok ciddi akışkanlıklar var. Hatta Endülüs düştükten sonra Moriscolar üzerinden de çok ciddi bir şey var. Alışveriş değil, artık alış var. Bunun buradaki müzikte, sanatta, bilimde etkileri yeniden araştırmacıların

dikkatini bekliyor.”

Moriscolar Belgeseli

“*Siz Moriscolar konusunda bir özel çalışma yaptınız.*”

“Evet, belgesel vesilesiyle hem saha çalışması hem de olayın hikâyesiyle ilgili yoğun olarak uğraştım. Daha çok 1492’den sonra ne oldu sorusuna cevap tabii. Biz genellikle tarihi çok düz; daha çok savaşlar, yenilgiler veya saraylardaki iktidar değişiklikleriyle ilgili okuyoruz. Hâlbuki tarih, toplumun içinde akan bir şeydir, yaşayan bir şeydir. Evet, Müslümanlar yenildi, büyük kısmı çekildi falan, ama orada çekilemeyecek kadar insan var. Yani yerlileriydi. Yani kanaatim o ki, en son dönemlerde Müslümanlar oradan çekilirken, muhtemelen Avrupalıların söylediğinin aksine, ‘İşte Arapları geldikleri yere gönderdik.’ dediler. Aynı şeyi Türkler için de söylerler. Balkanlar’da, Toynbee’nin anılarında falan vardır, *Türkleri geldikleri yere geri kovmak*. Ama olay o kadar basit değil. Yani bilimsel olarak bilmiyorum, ama hislerim ve bendeki intiba, oradaki Müslüman unsur yerli unsur, yani 800 yıl içinde İslâmlaşmış yerli unsur. Belki şeyden gelenlerin daha fazla olabilir.”

“*Moriscolari konuşalım, Torbeşleri konuşalım, Çingene Müslümanları konuşalım, İslâm’ın kuşatıcılığını konuşalım. Moriscolar, yani İslâm Endülüs’ten çekilirken geride kalan sivil ve Müslümanlaşmış halk, doğru mu tanımlıyorum acaba?*”

“Moriscolar sözcüğü zorla Hristiyanlaştırılmış Müslümanlar için kullanılır. Özellikle 1492’yi şey alıyoruz, ama daha önce de Müslümanların gerilemesi sürecinde Hristiyan yönetimi altında yaşayan Müslümanlar vardı ve bunlar zorlanmadılar. Bunlara *Müdeccen* deniliyor. Ama tümüyle sükût ettikten sonra yapılan anlaşmalar vardı. Bu uzun bir hikâye. Her türlü dini hakları, kimlikleri, eğitim hakları korunacaktı. Gırnata düştükten beş yıl sonra bunu iptal ettiler ve Engizisyon devreye girdi. O zamanki teolojiye göre, o toprakların sadece askeri olarak Hristiyanların eline geçmesi yetmiyor, orayı temiz kılmak gerekiyor. Temiz kılmak için de tırnak içinde *kâfirlerden*, yani Hristiyan olmayanlardan temizlenmesi lazım. İlk önce Yahudilere yönelik anlaşmayı feshettiler. Çünkü Gırnata teslim edilirken Yahudilerin haklarını da koruyan bir anlaşma yapılmıştı. Ondan sonra da, birkaç yıl sonra da Müslümanlar aleyhine anlaşma bozuldu. Engizisyon kararı gereği, daha doğrusu Kilisenin aldığı karar gereği bütün Müslümanların Hristiyanlaştırılması kararı alındı. Toplu vaftiz törenleri yapıldı. Baskı karşısında çoğu göstermelik olarak tamam, köy meydanlarında toplayıp, üzerlerine su serpilecek şekilde böyle komik şeylerle belayı savdılar. Fakat daha sonra, ‘Madem Hristiyan oldunuz, Engizisyon Hristiyanlar içindir, Hristiyan olmayan için değil. Madem Hristiyan oldunuz, o zaman iyi Hristiyan olmak zorundasınız.’ denilerek Engizisyon devreye girdi. Bu süreçte Müslümanlar hem siyasi hem ekonomik birtakım dengeleri kollayarak, rüşvetler verdiler. Hatta yer yer isyanlar çıkardılar. Çok büyük isyanlar vardır sonuçta, Arapça konuşmaları yasakladı, ibadetleri yasaklandı, ağır baskılar vardı bu süreçte. Ama iki taraf da biliyor ki bunlar her ne kadar Hristiyan’ım deseler de onlara güvenmiyor Hristiyanlar. Bunlar gizli Müslüman, hatta içlerinde samimi olarak artık bir-iki nesil sonra Katolikleşmiş olanlar da var, onları bile kabul etmediler. Biraz aşağılayıcı bir tabir olarak, terim olarak *Moriscoyu* kullandılar. *Morisco* Arap’tan geliyor, Arap’ın bozulmuş şeyi. Onlar Fas’tan gelenleri hep *Morocco* üzerinden aldığımızda işte, onun bozulmuşu, biraz daha deforme olmuşu.”

Moriscoların Tarihsel Bilinci

“Siz bu insanlarla konuştunuz, görüştiniz. Yani hâlâ diyelim, hiç olmazsa gelenek, âdet düzeyinde unutmadıkları neler var?”

“Var, şöyle var. Aslında modernitenin bütün hâkimiyeti, yani bütün ülkelerde, Avrupa’da, bizde de artık egemenliği yaygınlaşınca, o İslâm etkisi gittikçe zayıflıyor. Ama şu kesin. Seyahat kitaplarından filan biliyoruz. 19. yüzyılda bile Gırnata’nın dağlık kısımlarında, Endülüs’ün kırsal kesimlerinde hâlâ Müslüman gibi yaşayan, Müslüman âdetlerini benimseyen topluluklar, köylüler, kırsalda yaşayan insanlar olduğuna dair literatürde epey şey var. Hatta ben bir fotoğraf albümü buldum. Yani 1900’lerin başında bir fotoğrafçı siyah beyaz çekmiş bunları 20. yüzyıl başlarında. Yani herhangi bir Arap şeyi gibi, Müslüman topluluğu gibi. Bunların etkileri bugün ne yönde var? Şöyle iki tür etkisi var. Müslüman olan mühtedi Endülüslüler bir kere kendilerini doğal olarak Morisco olduğunu kabul ediyorlar. Yani bunu şecere olarak ispatlamasa bile, çünkü biz nevezur Müslümanlar değiliz, buranın asıl sahibi biziz gibi bir tarihsel bilinç var. Bir de gerçekten kilise kayıtlarından - ki biliyorsunuz kilise kayıtları çok sağlamdır- geri dönerek, gerçekten kendilerinin Morisco olduğunu bulanlar hayli fazla. Görüştüğüm çok somut örnekler var. Yani şair, edebiyatçı, akademisyen hâlâ Müslüman olup, ismini gizleyen insanlar var. Edebiyatta falan meşhur insanlar var. Bir edebiyatçıyla yaptığım görüşmede - belgeselde de kullandım onu- şöyle bir anekdot anlattı. Anlamlı olduğunu düşünüyorum. Dedi ki, *‘Ben çiftçi bir ailenin çocuğuyum. Babam her gün geldiğinde elini yüzünü yıkar, temizlenir, evde şey yapar. Müslüman olduktan sonra anladım ki babam aslında abdest alıyormuş.’* Yani o hiç farkında değil. El, yüz yıkama tarzı, önce elini yıkar, sonra ağzına, burnuna suyu, yüzü, sonra kollar falan. Böylesine bir içselleşmiş bilinçli, bilinçsiz bir gelenek halinde yaşayan izler var. Ama 20. yüzyılın ilk yarısına kadar, ilk başlarına kadar muhtemelen çok derin bir gizli Müslümanlık da dipten dibe yaşanmış. Bunun örneklerini de gördüm. Ama burada, en ilginç olanını tekrar duyurmakta fayda var. Blas Infante diye, bir Endülüs babası diye bilinen bir ideolog var, edebiyatçı. Lorca’yla falan beraber yaşattırlar ve aslında ondan daha popüler olmasına rağmen, Lorca’nın gypsy geleneği kökünden dolayı o daha popüler hale getirildi. Blas Infante bir Morisco köyünde doğma, ama Hristiyan Katolik. Endülüs fikrini ilk o geliştiriyor. Endülüs milliyetçiliğinin temelini atan bir ideologdur. Monarşik yönetime Endülüs’ün Anayasasını teklif ederken buranın resmi dilinin Arapça olması lazım. Çünkü anadili Arapçaydı. Buradaki gibi tek dili olan birisi 1920’li yılların hemen başında Müslüman oluyor. İlginç bir hikâyesi var, kitapları var. Yanlış hatırlamıyorsam, 1936’da Franco tarafından kurşuna dizildi. Böyle bir adam işte. Hâlâ Endülüs bölgesine gittiğinizde hemen her şeyde Blas Infante’nin büstünü, heykelini görürsünüz. Tabii buradan gidenler bilmediği için Blas Infante kim, dikkat etmemiş olabilir.

Ama hemen hemen her şehirde Endülüs bayrağı, İspanyol bayrağı ve Avrupa Birliği bayrağının yan yana olduğu onun bir köşesi mutlaka vardır. Böylesine köklü, derin, sarsıcı, ama kompleks bir ilişki halinde bir Endülüs kimliği oluşuyor. Bu Endülüs milliyetçilerinin partileri var, parlamentoda temsilcileri var. Hepsisi Müslüman değil, Müslüman olanlar da var, olmayanlar da var, ama Endülüs milliyetçisi. Bunlar ırk temelli değil, kültürel bir milliyetçilik. Zaten Braudel’in de söylediği gibi, Moriscolara yönelik yapılan bu tehcir olayı,

tehcir değil aslında, bir sürgün. Soykırım olayı aslında bir etnik milliyetçiliği değil, bir medeniyet kimliğini ortaya koyar. İki medeniyetin aynı ırktan olmalarına rağmen, iki farklı medeniyet dairesine mensubiyetten gelen bir kindir, öfkedir bu. Bu aslında, bugünkü modern Avrupa kimliğinin siyasal olarak, toplumsal olarak inşasının ilk örnekleridir Moriscolarla yapılan şey, yani Moriscolar ne olmuştu? Bir milyon kadar Morisco 1609 yılında topluca sürgün edildi ülke dışına. İstanbul'a kadar gelenler var, Bosna'ya kadar gelenler var. Büyük bir kısmı Tunus, Cezayir, Fas, Libya'ya kadar gitti. Bir kısmı karayoluyla Fransa üzerinden Osmanlı topraklarına kadar ulaşanlar var. Uzun, dramatik bir hikâyedir bu.”

Balkanlar Kavramını Kaybettik

“Özellikle Balkanlar temelinde biraz konuşalım istiyorum, bir başka Avrupa’da, İslâm coğrafyası olarak. Efendimiz (s.) şöyle buyuruyor: ‘Kıyamet günü Allah katında mahlûklarımın en sevimsizleri yalancılar, kibirliler ve kardeşlerine karşı sinelerinde amansız kin besleyenler olacak.’ Avrupa’da İslâm meselesini konuşuyoruz. Kederli bir Boşnak elin İstanbul’a selamını okuduk. Müthiş bir geçişkenlik, hikâyenin başını konuştuk, yani Endülüs tecrübesini konuştuk. Ama bir batıdan, bir de doğudan ya da kuzeyden diyebileceğimiz şekilde Avrupa’ya sızan İslâm’dan söz ediyoruz. O da Balkanlar tecrübesi. Balkanlar ve İslâm denildiğinde neler söylersiniz bize?”

“Balkanlar, evet, aslında bu kavramı da kaybettik. Güney, doğu Avrupa, yani Osmanlı mirası bir kavramdı Balkanlar. İlginç bir anekdot: İstanbul fethedildiğinde Gırnata’daki Müslümanlar müthiş bir sevinç içindeler. *Tamam, Müslümanlar İstanbul’u ele geçirdiler, bize de yardıma gelecekler.* O geçişkenlik hep son ana kadar devam etti, ondan sonra da devam etmiştir. Her ikisinde de İslâm’ın yayılışının hikâyesi birbirine benziyor. Çünkü ölçü ve fikhın getirdiği, İslâm şeriatının getirdiği birtakım zorunluluklar gereği Vizigotlar vardı İspanya’da Müslümanlardan önce. Tarık bin Ziyad çıktığında, bunlar artık serf durumunda köleydiler. Vergi ve borç altında eziliyorlardı, Müslümanlar geldi, tabii bunlara İslâm hukukunun verdiği hakları verdi ve İslâm çok hızlı bir şekilde yayıldı. Aksi takdirde askeri bir işgalle, güçlü bir şekilde 800 yıl orada kalınmaz. Aynı şey Osmanlı için de evet, bir fütühat var. Fakat fütühatın sonrasında, onu sürekli kılan şey bir gönüllülük, Müslüman olmayanlar bile yönetimin sağladığı o adalet, hakkaniyetli bir yönetim anlayışı içerisinde Osmanlı medeniyetinin onlara sağladığı, açtığı yeni bir ufukla daha önceki köhnemiş Bizans artığı yerel krallıkların ezdiği bir coğrafyanın yerine bir imparatorluğun, bir medeniyetin merkezi coğrafyası haline geldi. Şimdi Balkanlar tarihlerinde belki ilk defa bir imparatorluğun merkezi haline geldiler. Bu önemli bir şey. Hep periferideydi, bugün de periferide, Avrupa’nın periferisi. Ama Osmanlı’nın merkeziydi. Sanılanın aksine Anadolu falan değil. Osmanlı’nın en çok takdir ettiğim yanlarından biridir bu. Türk kavmi adına pozitif, yani herhangi bir milliyetçilik yahut etnik çıkar kaygısı gütmедiler. Dolayısıyla Balkanlar’ın bütün unsurlarını imparatorluğun, o İslâm medeniyetinin bütün neşvünema bulacak bütün mekanizmalarını kattılar. Hem Balkanlar her anlamda, eğitimde, işte, tarımda, ekonomide, her ne ise her türlü insani etkinliklerde bir sınıf atlarken, aynı zamanda da bir cihan imparatorluğunun, bir Osmanlı medeniyetinin de mekanizmaları içinde onu daha ileriye götürecek bürokraside, ilmiyede çok önemli insanlar katıldılar. Bugün hâlâ bunca acıya, 150 yıldır orada, Müslümanların hatta 200 yıldır daha fazla Müslümanlar sürekli çekiliş halinde olmalarına rağmen, orada

İslâm unsurlarının hâlâ canlı olarak var olmasının sebebi İslâm'ın bizatihi kendisidir. Bugün kimi yerleri azınlık, kimi yerlerde çoğunluk olmak üzere irili ufaklı beş-altı devlette Müslüman nüfus var. Bir de daha azınlık olarak hemen her ülkede yayılmış Müslümanlar var. Bu Müslümanlar 100 yıldır hemen hemen her türlü İslâmî dayanaklardan yoksun olarak bugünlere geldiler.”

“Her türlü baskıyı yaşadılar.”

“Baskıyı yaşadıkları gibi, onları ayakta tutacak okul, medrese, mahkeme, evlilikten alışverişlerine kadar bütün hayatı tazmin eden değerleri ortadan kaldıran, yasaklayan ve bunları besleyecek her türlü kanal yok edilmesine rağmen, işte Müslümanlık böyle bir şey derim ben. Bir yere girdiğinde kolay kolay çıkmaz, onun için korkmamak lazım. Türkiye için de zaman zaman endişe, kaos olur, şu olur falan ama Müslümanlık böyle bir şey, girdiğinde zafiyet gösterebilir, şu olur, bu olur ama kolay kolay çıkmaz. Müslümanlık farklı bir şey. Herhangi bir din değil, herhangi bir ideoloji değil, herhangi bir moda akımı değil, bunu bizatihi tarihin tecrübesi de gösteriyor. Bunu Müslüman olduğum için söylemiyorum. Sosyolojik bir gözlem de yapsak böyle bir şey olur. Bosna'dan Bulgaristan'a kadar, Kosova'dan Arnavutluk'a, Makedonya'ya kadar yoğun bir Müslüman nüfus var. Bugün bu nüfus her türlü kanallar kesilmesine rağmen, bizim yaşadığımız tecrübeye benzer bir tecrübedir onlarınki de. Medeniyet değiştireceğiz adı altında resmi ideoloji tarafından bu ülkeyi var kılan ne kadar değer varsa kaynakları kurutulmaya çalışıldı. Aynı şey daha şiddetli bir ölçüde veya hemen hemen benzer ölçülerde Balkanlar'da yaşandı. Ama o baskı her zaman esnetilmeye müsaitti. Çünkü tabandan gelen bir şey vardı. Entelektüel anlamda Cemalettin Latiç'in için İstanbul'a şiir yazması bir nostalji değildir. Çünkü hâlâ İstanbul onların başkentidir.

Yine ilginç bir anekdot. Bir uluslararası toplantıda, hatta NATO toplantısıydı bu. Orada diplomatlarla yemek yiyorduk. Bir İspanyol bayan diplomat bana şöyle bir soru sordu: ‘Siz Türkler İstanbul’un hâlâ başkent olduğunu düşünüyor musunuz?’ Elbette, dedim, ama Ankara, Ankara’yı da, İstanbul hâlâ başkenttir. Şimdi bu soruyu bir İspanyol sorabilirdi, öbür Avrupalıların hiçbiri sormadı. Çünkü Endülüs gibi bir deneyimi var, bunun ne anlama geldiğini biliyor. Ben de inadına böyle bir cevap verdim.”

İslâmî Kimliğin Belirleyiciliği

“Bir taraftan paralellik, o muazzam bir paralellik.”

“Tabii aynı. Benzer tarihi bir macera, kafasındaki soru benzer şeyler. Onun için İstanbul siyasal statüsü ne olursa olsun idari anlamda ama onun tarihsel misyonu, zihinlerdeki, hafızalardaki yeri hâlâ duruyor. Dolayısıyla Balkanlar'la olan ilişkimiz çok aykırı bir örnek. Mesela, şöyle bir örnek verebilirim ne anlama geldiğine: Eğer kavmiyet üzerinden konuşacak olursak, diyelim bir Özbek Türk'le mi bir Anadolu Türk'ünün âdet, örf, gelenek ve espri anlayışı aynıdır, hiç dilini bilmediği bir Boşnak'la mı aynıdır? Tabii ki Boşnak'lardır. Şimdi, Osmanlı medeniyeti dediğimiz şey biraz da böyle bir şey, bir kültürel analiz yaptığımızda böyle bir şey. Bizim için hâlâ orası komşumuz, bahçemiz, evimiz. Gittiğimde mesela, ben ilk kez Üsküp'ü gördüğümde, ilk içimden geçen, bu şehir nasıl terk edilir, nasıl elden çıkarılır? Yani Bursa'yı görmüş gibiyim, dolayısıyla böylesine bir şey var. Bunu Müslümanlar hissettiği gibi, aslında içten içe biraz kompleksle karışık olarak Sırp'lar da, Makedonlar da,

Yunanlılar da çok ciddi biçimde bunu hissederler içlerinde.”

“Yani şöyle, hep örnek, sürekli örnek verdiğim bir şey var. O kadar bize ait bir coğrafya ki Balkanlar, işte Avusturya Macaristan İmparatorluğu Bosna’yı alacakmış anlaşma kapsamında diye haber Saraybosna’ya ulaştığında, ‘Halife Saraybosna’yı vereceğine İstanbul’u versin.’ diyecek kadar. Yani Boşnaklar böyle gösteriyor tepkilerini. Dolayısıyla müthiş bir bir aradalık, müthiş bir şeylik, ama bir taraftan da gene Osmanlı kültürüne, dolayısıyla İslâm kültür ve medeniyetine müthiş katkı sağlayan da bir coğrafya.”

“Şüphesiz, Balkanlar’da, biraz da insan malzemenin kalitesiyle de alakalı bir şey. Bir de Osmanlı’nın oraya özel ilgi göstermesiyle birlikte, yani bir kere devlet idaresinde işte onlarca sadrazam, vezir, bir imparatorluğun merkezi olmak ne anlama geliyor? Biz şimdi hep böyle küçük ulus devlet ölçeğinde düşündüğümüz için bunu kavrayamıyoruz. Bir imparatorluğun, yani tarihin en büyük imparatorluklarından birinin merkezi coğrafyası olmanın, oradaki hem maddi hem de entelektüel, kültürel anlamda ne anlama geldiğini orada bizatihi görüyorsunuz. Yani Anadolu’dan, başka yerlerden yok mu? Var, ama orada hem Osmanlı’nın oraya yaptığı yatırım hem de oranın buraya, buna cevap verecek kapasitede olması entelektüel anlamda, idari anlamda, askeri anlamda muhteşem insanlar çıkmış. Tabii şöyle bir kıyaslama bence yanlış. Endülüs’le kıyasladığımızda, işte İslâm düşüncesinin ilmi anlamda, felsefi anlamda, hikmet anlamında devasa insanlar, isimler var, ama o dönem İslâm klasik döneminin oluşma süreci zaten. İslâm medeniyeti bütün metodolojisinin, usulünün, düşünce ekollerinin oluşma dönemi ve gerçekten o dönem öyle.”

“Ama hep yıldız çıkartıyorlar Endülüslüleri, İbni Hazm’ı çıkartıyorlar, İbni Rüşd’ü çıkartıyorlar.”

“Tamam, yani bu zaten öbürlerinden birkaç adım ileride diğer coğrafyalardan, ama bu sadece orada yalıtılmış, tek başına çıkarmıyor. İşte Şam’la da alışverişi var, Bağdat’la da alışverişi var. Zaten İslâm klasik döneminin en zirvede olduğu dönem. Balkanlar dönemiye artık bunların yerli yerine oturduğu, kimisi bunu zafiyet, kimisi de olgunlaşma dönemi olarak algılanabilir, ama olgunlaştığı. Artık işin felsefi arayışlardan çok, tabii Osmanlı’nın daha çok idari ve askeri yönü daha öndedir, kabul etmek lazım, müthiş bir organizasyon gücü muhtemelen hem bizim zafiyetimiz hem de avantajımız. Yani Avrupa’da giden Türklere bakıyorsun bir-iki yıl içinde hemen örgütleniyor, hemen organizasyona gidiyor. Bu müthiş bir avantaj aslında. Dolayısıyla bu avantajı Osmanlı entelektüel birikimiyle beraber, ilmiyle beraber, bugün biz bilmiyoruz kopuk olduğumuz için. Osmanlı aydınları, düşünürleri, uleması içinde hangisinin Boşnak, hangisinin Deliormanlı, hangisinin Köstenceli falan olduğunu bilmiyoruz. Falan efendi, filan diye okuyup geçiyoruz. Kendi tarihimize bu anlamda bir şeyimiz olmadığı için hepsi Osmanlı ya da Türk zannediyoruz.”

“Neticede mesela, İstiklal Marşı’mızı yazan, bizi o manada bir millet haline getiren, kurucu metni yazan bir Arnavut.”

“Tabii böyle bir ulus kimliği, ayrıştırıcı bir etnik şey olmadığı için, daha çok temel olan inanç esaslı İslâm kimliği belirleyici olduğu için aradaki şeyler ayrıştırıcı değil. Sadece onların bir alt kimliği olarak ortaya çıkıyor.”

“Çok tali meseleler olarak değerlendiriliyor.”

“Evet, zaten modern bir şeydir. O anlamda milliyetçilik açısından da bakıldığında, milliyetçiliği, modern milliyetçiliğin ortaya çıktığı Avrupa’da da esas milliyetçilik yapan imparatorluklarda ana unsurlardır. Fransızlar Fransız milliyetçiliğini esas alırlar, İngilizler de, Almanlar da öyle. Ama en son milliyetçiliğe başvuran Osmanlı’da da ana etnik unsurlar olmuştur. Önce Hristiyanlar, daha sonra tali unsurlar olmuştur. Bu da ilginç bir şey.”

Aliya ve Yeni Nesil Başka Bir Müslümanlık

“Balkanlar’ın 20. yüzyılda İslâm düşüncesine yaptığı en büyük katkı Aliya İzzetbegoviç’tir dersek herhalde doğru söylemiş oluruz, ne dersiniz?”

“20. yüzyıl evet, yani şu anda. Hem daha önceleri yok mu? Var, klasik dönem ulemadan var. Ama modern düşünce, modern döneme ait olarak şey yapacak olursak Osmanlı sonrası en büyük düşünür sadece Balkanlar’ın değil, bence İslâm âleminin son dönemde yetiştirdiği, evrensel ölçekte düşünce geliştirebilmiş nadir isimlerden biri, yani çok parlak isimler olabilir. Ama sadece Müslümanlara hitap ediyor. Aliya İzzetbegoviç’in çok yoğun o metinleri aslında evrensel ölçekte Müslüman olan ve olmayana da hitap eden bir muhtevası var. Bu açıdan da ayrıcalıklı bulurum ben kendisini.”

“Avrupa’da İslâm, Endülüs ve Balkanlar tecrübesini konuşmaya çalıştık. Bu noktada iki sorum daha var size. Birincisi Aliya, yani dediniz ki evrensel bir düşünce kurma noktasında öncü ve önde bir isimdir 20. yüzyılda. Diğeri de, Müslümanlar ilk defa azınlık olmayı o manada göze alarak, hatta ikinci sınıf insan olmayı göze alarak Avrupa’ya gittiler ve şimdi göçmen Müslümanlık diye bir kavramdan söz ediyoruz ve orada da farklı bir sosyoloji oluşuyor. Bu iki şey belki birbiriyle bağlantılı mıdır, değil midir, merak ediyorum her ikisini de.”

“Aliya’nın durumu aslında yerli bir durum, orada yerli bir İslâm düşüncesinin bütün olumsuzluklara rağmen, yeniden neşvünema bulmasıdır. O anlamda İslâm düşüncesi açısından da, modern İslâm düşüncesi açısından özgün bir yeri vardır, öncüdür. Bunun ayrıca incelenmesi gerekir. Bir de o olayın, Aliya’nın bir önder olarak, lider olarak, bir eylemci olarak, bir özgürlük savaşçısı olarak bir yeri var. Bu anlamda da Avrupalı kökleriyle yeni Avrupalılara, yeni Avrupalılaşmakta olanlara da bir rol modeldir. Sözelimi, Sovyetler Birliği çöktükten sonra onun yerine ortaya çıkan bütün ulus devletlerde, ortaya çıkan bütün ulus devletlerin yöneticilerinin hepsi bir şekilde Sovyetlerin Politbüro üyeleridir, ama Sovyet sistemiyle veya içinde buldukları sistemle iş birliği yapmayan tek lider Aliya’ydı. Böylesine tutarlı ve ilkeli bir hayatın, Müslümanlığın, çünkü Müslümanlık söz konusu olunca böyle bir durum var. Ama Avrupa’daki göçmen Müslümanlığı dediğimiz olay İslâm tarihinde veya Hristiyan-İslâm ilişkileri açısından baktığımızda ilk defa yaşanan bir olay. Bu son derece dikkatli, özenli incelememiz, tedbirler almayı düşünmemiz gereken bir durum. Sadece maaşını, rızkını kazanmak için giden insanlar değil. İlk defa tarihte Darül İslâm’dan insanlar gönüllü olarak, ama bir işçi olarak, sosyal olarak daha alt tabakada bir pozisyonda gayrimüslim bir topluluk içinde bulunuyorlar. Burada mesela, Avrupa’da, hem doğuda hem batıda Müslüman-Hristiyan ilişkisi bir bakıma cephe ilişkisiydi. Müslümanlarla aralarında savaşla belirlenen kesin sınırlar vardı. Eğer Müslümanlar geri çekiliyorlarsa, zaten Müslümanları da tecrit ediyorlar, kovuyorlardı. Dolayısıyla burada gönüllü bir ilişki var. Bugün gayrimüslim bir toplumda, modern seküler bir toplumda yaşadıkları yerlerde Müslüman kimliğini koruyarak hem maişetlerini temin etme hem de var olabilme

mücadelesi veriliyor. Başka bir toplum olsaydı bir-iki nesilde orada asimile olurdu. Ama özellikle Müslümanlık olunca aynı şey Araplar için de geçerli, Türkler için de geçerli, Türkiye’den gidenler için geçerli. Fransa’da Araplar, İngiltere’de, Hindistan, Pakistan kökenliler, Almanya’da Türkiye’den gelenler, Türk, Kürt Müslümanlar, bunların o Müslümanlıktan gelen güçlü bir kimlikleri, Müslümanlık bilinci onları orada ayakta tutuyor. Bundan sonraki süreçte, orada ne kadar kalıcı olup olmayacaklarını bilemiyoruz. Ama orada, oranın şartlarına özgü, yeniden bir Müslümanlık üretilebilecek mi? Bu uzun vadeli bir şey. Ama kısa vadede konuşmamız gereken şey, Almanya’da yaşayan bir Müslüman kendini bir Avrupalı olarak algılıyorsa, burada ciddi bir sorun var aslında tartışılması gereken.”

“Avrupalı bir Müslüman...”

“Şöyle bir şey, bu birkaç yüzyıllık bir süreçtir Avrupa’ya özgü. Bunu ancak Alman veya İngiliz olanın Müslüman olmuş, onda bir *community*, bir cemaat oluştururlarsa, zaten Avrupa’nın içinde, Avrupa’nın dışındalar onlar Türkler, Araplar zaten eklenmiş değiller. Dolayısıyla orada belki yeni nesil başka bir Müslümanlık oluşacak. Ama onun asimile olmadan ayakta kalabilmesi için veya bir zamanlar burada Türkler vardı, babamız Türk’tü veya Arap’tı, dememesi için Anadolu’yla, Cezayir’le ilişkilerin de çok ciddi biçimde sürdürülüyor olması lazım. Körü körüne geleneklere aynen sarılmak, Avrupa’da, Berlin’de, Çemişkezek’teki bir köylü gibi yaşamak anlamında söylemiyorum. Ama dil, kültür ve onun Müslümanlığını oluşturan kodları yeniden üreterek, ama bulunduğu toplumun da gerçeklerini ve imkânlarını görerek bir şey oluşturmak lazım. Bu uzun vadede konuşulacak, tartışılacak bir meseledir.”

“Ağabey, ne iyi ettin de geldin, çok teşekkür ederim. Ezana yarım dakikadan az bir zaman kaldı, Müslümanlara bir dua istiyoruz senden.”

“Ben teşekkür ederim. Vallahi kendimize dua etsek daha iyi. Allah Müslümanlığımızı idrak etmeyi nasip etsin. Eşyanın ve Müslümanlığın, Müslümanlığın hakikatini görmeyi, kavramayı nasip etsin cümlemize. İttihat ve ümmet şuuru versin, bunu niyaz ederim. Böyle bir dünyada yaşıyoruz. Eşyanın hakikatini Allah gösterecektir bize, yani Müslümanlıkla beraber eşyanın da hakikatini, bilgiyi ve hikmeti bize nasip etsin.”

Not: Bu Söyleşi, UMRAN Dergisi’nin Haziran 2017 / 274. Sayısında yayınlanmıştır.